

TÜRK TARİH VE EDEBİYAT KAYNAKLARININ İÇ VE DIŞ TENKİDİ MESELESİ

*Menderes COŞKUN**

ÖZET

Tarihi ve edebi metin araştırmacısının en önemli görevlerinden birisi incelediği metnin sahte olup olmadığını ortaya koymaktır. Araştırmacıların eser tenkidi ile ilgili bilgileri, ancak çok acemice hazırlanmış bir sahteciliği fark edebilir. Konunun ehli tarafından uydurulmuş hiçbir eser, basit soru ve araştırmalarla kendisini ele vermez. Bu konuda araştırmacılara bakış açısı kazandıracak bilgilere ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Uydurma Eser, İç Tenkit, Dış Tenkit, Kaynak Tenkidi

INTERNAL AND EXTERNAL CRITICISM OF SOURCES OF TURKISH HISTORY AND LITERATURE

ABSTRACT

The most important function of text criticism is to identify a text whether or not it is a fake. Our knowledge may detect only those fake texts created by inexperienced hands. Fake texts written by professionalists can not be identified easily through simple questions and study. There should be such fake texts which could be detected by only inner detection.

Key Words: Fake Text, Internal Criticism, External Criticism, Text Criticism

* Prof, Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Tarihî kaynakların dış ve iç tenkidi konusu, araştırmacıların teorik olarak bildikleri, fakat araştırmalarında hakkıyla uygulayamadıkları bir konudur. Bizde kaynak tenkidini engelleyen en önemli husus, kaynaklara karşı şüphe duymamamızdır. Hâlbuki kaynak tenkidinin özünü veya ruhunu şüphe oluşturur. Şüphenin olmadığı yerde skolastik düşünce tarzı hâkimdir. Şüphenin, ehil olmayan insanların elinde bir tahrip aracı haline gelebileceği de unutulmamalıdır.

Batıda, kaynaklardan şüphelenmenin tarihi çok eskidir. 1945’li yıllarda Almanlar tarafından kurşuna dizilerek öldürülen ünlü Fransız tarihçisi Marc Bloch, uydurmacılığın ve şüpheciliğin Avrupa’daki mazisine şu sözlerle işaret eder: “*Orta Çağda sahtenin bolluğu karşısında, şüphe sıklıkla doğal bir savunma refleksi haline gelmişti. 11. yüzyılda bir davada kendine karşı belgesel kanıtlar ileri süren rahiplere karşı Lorraineli bir köy senyörü “mürekkeple herhangi bir kimse, herhangi bir şeyi yazabilir.” diye bağırırmaktaydı.*” (Bloch 1994: 61). Avrupa’da matbaanın yaygınlaşması, gazetelerin çıkması ve kitapların basılmasıyla birlikte, bilgi, yazma bir eserde hapsolmaktan kurtulup geniş okuyucu kitlelerinin istifadesine ve dolayısıyla denetimine sunuldu. Böylece eserler arasındaki çelişki ve tutarsızlıklar fark edildi. Özellikle eski yazarların yalancılıkları ortaya çıktı (Burke 2001: 202). Floransalı Leonard Bruni (ö. 1444) ve Napolili Laurent Valla (ö. 1457) gibi hümanist tarihçilerin öncülüğünde, Avrupa’da eski eserlerin sahte olup olmadıkları tartışma konusu hâline geldi. Valla, 8. asırda Romalı bir rahip tarafından kaleme alınmış olan *Constantinus’un Bağışı (Donation)* adlı meşhur eserin sahte olduğunu ilân etti (Halkın 1989: 71, Bloch 1994: 61-). Özellikle 17. asırdan itibaren eski Yunan Roma dönemiyle ilgili metinlerden şüphe edilmeye başlandı. Jean Hardouin adlı bir Fransız Cizviti, birçok klâsiğin yazarı konusundaki şüphelerini dile getirmiştir. 17. ve 18. asırda benzeri şüpheleri paylaşan diğer ilim adamları da olmuştur. 1699 yılında İngiliz âlim Richard Bentley, *Phalaris’in Mektuplar*’ının sonradan uydurma olduğunu ispatlamıştır. Alman bilgin Vincent Placcius 1674’te yayımladığı *Anonim Yazılar Hakkında* adlı eserinde “isimsiz ya da takma adlı yapıtların yazarlarını keşf ve ifşa” etmiştir (Burke 2001: 200).

17. asrın sonlarında Batıda bir bilgi bunalımının veya şüphe krizinin yaşandığı söylenebilir. Dönemin bilginleri bu bunalımdan kurtulmak için yöntem arayışlarına girerler. İki metot geliştirirler: Geometri ve Ampirizm (Burke 2001: 204-205). 1643’lü yıllarda iki Cizvit’in *Acta Sanctorum*’ları, yani Hırsitiyan azizlerin menkıbevî hayatlarının ciltler halinde yayımlamalarından sonra, Cizvit rahibi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Papebrock, manastırlarda korunan bütün vesikaların sahte olduğunu iddia eder (Bloch 1994: 63, Halkın 1989: 71). Papebroch'un aşırı şüpheciliği, onu Saint-Benoit tarikatının belge-koleksiyonlarının mevsuk olanlarını bile reddetme noktasını iter. Saint-Benoit tarikatının Fransız bir mensubu olan Jean Mobillon *De re Diplomatica* adlı eserini Paris'te 1681'de yayınlayarak belge tenkidinin ilk bilimsel eserini araştırmacıların istifadesine sunar (Halkın 1989: 72). 17. yüzyılın sonu ve 18. asrın başında tenkitle ilgili daha başka eserler de kaleme alınmıştır. Bunlar arasında "Richard Simon'un *Eski Ahid'in Eleştirel Tarihi* (1678), Pierre Bayle'in *Tarihsel ve Eleştirel Sözlük*'ü (1697), Pierre Le Brun'un *Batıl Uygulamaların Eleştirel Tarihi* (1702) ve İspanyol keşişi Benito Feijoo'nun *Evrensel Eleştirel Tiyatro*'su (1726-)" vardır (Burke 2001: 201).

Türk tarihi ve edebiyatında da tarihî konu ve şahıslarla ilgili bir bilgi karmaşası vardır. Kaynaklara göre tarihî bir kişiliği hem oldukça ahlâklı ve dindar hem de fevkalâde ahlâksız ve bohem olarak sıfatlandırmak mümkündür. Bütün bu çelişkili bilgiler; emeksiz ve metotsuz, kolaycı yorumlarla aşılabılır. Ancak ilim adamları, kaynaklardaki bilgilerin doğruluk derecelerini tespit etmek, hatta kaynakların mevsuk mu, uydurma mı olduğunu araştırmak zorundadırlar. Bu da kaynakların iç ve dış tenkidiyle ve üslûp çalışmalarıyla mümkündür. Batıda üslûp çalışmaları sayesinde bazı meşhur eserlerin başka yazarlar tarafından yazıldığı, bazılarının da uydurma olduğu iddia edilmiştir. Meselâ Shakespeare'in eserlerinin Christopher Marlowe tarafından yazıldığı ispatlanmaya çalışılmıştır.

Türk edebiyatında kaynak tenkidi ile ilgili çalışmalar, 20. yüzyılda Ömer Ferit Kam, Zeki Velidi Togan, Fuat Köprülü ve Ali Nihat Tarlan gibi araştırmacılar tarafından başlatılmıştır. Ancak bu çalışmalar, Batıdaki tersine, kültür kaynaklarımıza karşı oluşan bir şüphe krizinden kaynaklanmamıştır. Yani bizde kaynak tenkidinin tabîî bir süreci yoktur. İtici güç olan şüpheden mahrumdur. Dolayısıyla, eser tenkidi, Türk edebiyatında kendisine hâlâ zihnî bir motivasyon veya zemin bulamamıştır. Çalışmalar, kaynakların sahte veya orijinal olup olmadıkları konusunda bir sonuca ulaşmaya yönelik değil, onları tasvir etmeye yöneliktir. Kendisine ulaşan her bilgi kaynağına iman eden birisinin şüpheye düşmesi mümkün değildir.

Eser tenkidinde birinci şart, araştırmacının eldeki kaynağa karşı konumunu doğru olarak belirlemesidir. Tarihî bir eser, geçmiş bir yüzyılın edebî, sosyal, siyasî her hangi bir yönüne tanıklık ve şahitlik iddiasında bulunan bir varlıktır. Araştırmacı kendisini eser karşısında yargıç konumunda görmeli ve kendisini, şahidin her söylediğine inanmaya mahkûm etmemelidir. Tarihî bir eserin de, bir

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

insanın kaleminden çıktığı ve insanlara ait bütün olumsuzlukların taşıyıcısı olabileceğini unutmamalıdır. Bir eserin insanlar kadar yalancı, kandırılmış, subjektif, tarafgir vs. olabileceğini düşünmelidir. 19. asrın önemli düşünürlerinden Collingwood şöyle der: “*Tarihçi [olarak] bir yetkenin tanıklığını kabul ettiği ve onu tarihsel bir hakikat diye gördüğü ölçüde tarihçi adını yitirir; ama elimizde ona verecek başka bir ad yok.*” (Collingwood 1990: 252). Yine Collingwood’a göre, tenkidî bakış açısıyla birlikte, *belge* eski itibarlı yerini ve anlamını kaybetti ve kendisini “çapraz” sorgulanmayı kabul eden bir tanık sandalyesinde buldu. Belge yargı konusu olurken, tarihçi de kâtip sandalyesinden kalkıp yargıç koltuğuna oturdu. 17. asırda başlayan bu tarz tarih yazımı, 19. asırda eleştirel tarih adını aldı (Collingwood 1990: 254-255).

Tarihî metin araştırmacısının en önemli görevlerinden birisi, incelediği metnin doğru söyleyip söylemediğini ve hatta uydurma olup olmadığını tespit etmektir. Bizim eser tenkidi ile ilgili bilgilerimiz, ancak çok acemice hazırlanmış bir sahteciliği fark edebilir. Konunun ehli tarafından uydurulmuş hiçbir eser, basit soru ve araştırmalarla kendisini ele vermez. Usta bir sahteci, kaynaklarını, kâğıdını, yazısını, mürekkebini özenle seçer. Öyle uydurma eserler vardır ki onun uydurma olabileceğine bazen elde tek delilimiz kalır: feraset.

Uydurma tarihî eserler kaleme alındığına veya bazı mevsuk eserlerin içine uydurma bilgilerin ilâve edildiğine dair ciddî iddialar vardır. Bunlardan birisi Türk edebiyatındaki münşeât mecmualarının en önemlilerinden birisi olan Feridun Beğ’in *Münşeâtü’s-Selâtin*’ini ile ilgilidir. *Münşeâtü’s-Selâtin*’nde yer alan bazı metinlerin, Muhammed bin Müeyyed el-Bağdadî’inin *Et-Teveşşül ila’t-Teressül*’ünden ve İbn Arabşâh’ın *Acâ’ibü’l-Makdûr*’ünden alınmış olduğu ve bu metinlerin, kişi adları değiştirilmek suretiyle Osmanlılara mal edildiği belirlenmiştir. Bu eserdeki sahte vesikaların varlığından ilk önce J. Mordtman 1918’de İstanbul’da yayınlanan *İlm-i Usûl-i Târîh* adlı eserinde bahsetmiştir. Daha sonra Mükrimin Halil İnanç, *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası*’nda (XI-XIV) yayımladığı bir yazısında *Münşeâtü’s-Selâtin*’deki sahte belgelerin kaynaklarını göstermiştir (Togan 1985: 78, 81). Burada kendi kendimize sormamız gereken soru şudur: Acaba Bağdadî ve İbn Arabşâh’ın eserleri bulunmasaydı *Münşeât*’ta yer alan bu bilgilerin sahteliğini kim nasıl ispat edebilirdi? Belgelerin sahte olduğunu, kullanılan üslûp vasıtasıyla iddia eden kişiye karşı nasıl bir tavır takınırdık? Daha önemli soru ise şudur: Bağdadî ve İbn Arabşâh’ın eserleri mi sahte yoksa Feridun Beğ’in *Münşeâtü’s-Selâtin*’i mi?

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

Zeki Velidî Togan'ın verdiği şu bilgiler, tarih ve edebiyat araştırmacılarına bir bakış açısı kazandırması bakımından çok önemlidir: “1941’de Konya’da eski Osmanlı tarihine ait bazı eserler meydana çıkarılmıştır. Bunlardan birisi Arapça, diğerleri Farsçadır. Arapçası Tezkiretü’l-İber adında olup Aksaraylı birisi tarafından güya 756 (1355)’de yani Orhan Gazi zamanında yazılmış imiş. Bu eserlerin sahteliği, bunları meydana çıkaran şahsın daha evvel yapılmış sahte eserlerle ilgisi görünmesinden, gerek Arapça gerekse Farsçasının gayet bozuk olmasından, yani sahtekâr zatın her iki dili de az bildiği hâlde kendisini bu dillerde yazmak yolunda zorladığı görülmesinden ve yazıların birbirine benzemeyişinden anlaşılıyor. Fakat mühim olan cihet Türkiye’de ancak 20. asırda Avrupalı âlimlerin tetkikat ile âşinalık peyda edildikten sonra malûm olan şeylerin Aksaraylı âlime daha Osman Gazi zamanında malûm olmuş gibi gösterilmiş olmasıdır. Burada müellif Anadolu’daki Hititlerden bahsettiği gibi, ancak Orhon kitabelerinin keşfinden sonra meşhur olan Orhon nehri bile vardır. Maamafih bu Tezkiret al-İber’de eski Osmanlılar zamanına ait Konya civarında yaşayan birisi tarafından uydurulması mümkün olmayan bazı teferruat vardır. Bunlardan anlaşılıyor ki sahtekâr müellifin eline böyle bir eser geçmiş, o da bunu tevsî ederek Hitit ve sair kavimlere ait muasır malûmatı da ilâve ederek esere fazla kıymet vermek istemiştir.” (Togan 1985: 82).

Tuncer Baykara, muhtemelen Togan'ın verdiği bilgilere dayanarak, sahte eser üretmenin üç sebebinin olduğunu söyler. Bunlardan birincisi âdi sahtekârlıktır ki para kazanmaya yöneliktir, ikincisi “*Millî, ulvî=yüce amaçlar uğruna yapılan sahtekârlık*”, üçüncüsü de masum sahtekârlıktır (Baykara 1999: 76-77). Baykara'nın, Gölpınarlı'nın *Yunus Emre ve Tasavvuf* adlı eserinden aldığı şu bilgi de aktarılmaya değer: “*Konya’da ... düzenbaz, yalancı bir seyyar kitapçı vardı. Yepyeni ve pis bir rika ile vezinsiz, saçma sapan şeyler yazar, Selçuk Şehnâmesi, Dehhani Şehnamesi, Keşfi Tezkiresi, bilmem kimin cönkü diye bir ad takar, eski bir tarih atar; kâğıttan, yazıdan, imlâ özelliklerinden, tarihî bilgiden, dilden, vezinden, kafiyeden anlamayan saf-dillere satardı. Hitit, falan filan diye günün modalarını da ihmal etmez, yüksek makamların dikkatini çekmeye çalışırdı.*” (Baykara 1999: 76).

Bazı Batılı ve yerli oryantalistlerin, Osmanlı Türklerinin ne kadar zalim ve ahlâksız bir millet olduğunu göstermek için uydurma belge ve eserler imal ettikleri bilinmektedir. Muhtemelen itibar sahibi eski yazarlara atfedilerek Osmanlı tarihi ve kültürü ile ilgili art niyetli veya uydurma eserlerin yazılmış olabileceğini ima eden bilgilerden birisi Ziya Paşa'nın ağzından sızmıştır. 21 Şubat 1932 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayımlanan bir yazıda yer alan şu hatıra

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

oldukça manidardır: Ziya Paşa “son derece güç durumda bulunduğu bir gün Hıristiyan misyonerlerden birisi kendisine gelerek ‘büyük para karşılığında, - lâkin devletin ve milletin menfaatlerini zedeleyebilecek tarzda – isimsiz, imzasız bir kitap yazması ...’ teklifinde bulundu.” Paşa’nın, bu teklife karşı cevabı şöyle olur: “- Efendi !... Siz beni, paraya; dinini, ismini, milliyetini satar bir adam mı zannediyorsunuz?” (Göçgün 1987: 9). Böyle bir teklifi Ziya Paşa kabul etmemiş olsa bile, Osmanlı devletinin o dönemde böyle teklifleri kabul edecek ve zevkle yapacak insanlarla dolu olduğunu tahmin etmek zor değildir. Tanzimat döneminde imal edilip meşhur Osmanlı müellifine atfedilen bir eserin sahte olup olmadığını nasıl anlayabiliriz? Nazım ve nesir yeteneği olan usta bir uydurmacı, 16. yüzyıl yazarlarından birisinin namına yazdığı veya derlediği bir eserde kendisini ele verecek kelimeleri kullanır mı? Bu hususta şimdilik 19. asırda Türk edebiyatı araştırmalarının temellerini atan oryantalistlerin, kendi toplumlarında yoğun bir şekilde var olan sahte eser yazma faaliyetlerinden uzak durmuş olmalarını temenni etmekten başka çaremiz yoktur. Ancak, bu temenni, onların bazı Osmanlı şair ve edipleri adına uydurma eserler kaleme almış olabileceklerini düşünmemize engel teşkil etmemelidir.

Bilindiği gibi özellikle 19. asırda Batıda “toplum bilimciler”, “toplumu bir organizma olarak düşünmeye” başlarlar ve “tarihi, bilimin içine” sokarlar. “*Bilim artık durağan (statik) ve zaman dışı bir şeyle değil değişim ve gelişim süreciyle*” ilgilenmeye başlar (Carr 1993: 68). 1935’te ölen Belçikalı tarihçi Henri Pirenne şöyle der: “*Bütün harp boyunca, savaşan taraflar özellikle iki ilmi harekete geçirme çabasında oldular: Tarih ve kimya. Kimya onlara patlayıcı maddeleri ve gazları temin etti; tarih ise bahaneleri, haklı çıkma delillerini veya mazeretleri.*” Böylece tarih tenkit ve tarafsızlığını yitirdi. “*Tarih bazen ihtirasa kapılma, tezleri müdafaa etme, kesinlikle anlama kaygısına düşmeme ve askerlere ve politikacılara boyun eğme gibi durumlarla karşılaştı.... Bütün devirlerde prensler, tarihi kendi ihtiraslarının ve iştahlarının hizmetine sokmayı istemişlerdir.*” (Halkın 1989: 115-116). Zihinleri şekillendirmek için doğruları çarpıtarak veya uydurma belgelere dayanarak eser yazma faaliyetleri 19. ve 20. asırda hız kazanmıştır. Hatta bu faaliyetler için bürolar kurulmuştur. Bunların gizlenemeyenlerinden birisi Wellington Evidir. İngiliz propagandacılarının, Wellington Evinde Türkler aleyhine yayınlar yaptıkları, eser ve makaleler yazdıkları ortaya çıkarılmıştır. İngilizler, Hindistan Müslümanlarının Türklere karşı olan sempatiyelerinin kırılması için Türklerin ne kadar kötü ve ahlâksız bir millet olduğunu anlatan yayınlar yapma lüzumunu hissetmişlerdir (McCarthy 2002: 470). Yazı ve eserlerdeki bilgiler ferman, fetva, harita, seyahatname

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

gibi sahte belgelere dayanmaktadır. Yazı ve belgeler Anadolu'dan veya başka yerlerden temin edilmekte, bu yazı, belge ve bilgiler masa başında tarihîleştirilmektedir. Toynbee, Lewis Namier, J. W. Headley Morley, Edwyn Bevin gibi ünlü âlimler, kendilerine ulaşan uydurma bilgilerin, inanılır hale sokulmasında danışmanlık görevi yapmışlardır. McCarthy'ye (2002: 471) göre büroda çalışanlar “*muhtemelen yaptıkları işten sürekli utanç duymaktaydılar ve bu yüzden savaş [I. Dünya Savaşı] biter bitmez, derhal Propaganda Ofisi'nin bütün kayıtlarını imha ettiler.*” Yayınlar devletin de desteği ile basılmış ve dağıtılmıştır. Wellington Evi'nin 1915'te yayımladığı bir raporda “17 ayrı dilde” yazılmış “2.5 milyon nüsha kitap, broşür ve diğer yazılı propaganda malzemesi listelen”miştir (McCarthy 2002: 470). Bir yıl sonraki raporda verilen rakam, 7 milyondur. “*Probagandanın genel teması ise bütün yayınlarda tutarlılık göstermekteydi.*” diyen McCharty bu eserlerde verilmek istenen ana fikri şöyle özetler: “*Türkler yönettikleri bütün ülkeleri harabeye çeviren cahil yöneticilerdir.*”; “*Türkler Hıristiyanlara karşı insanlık dışı zulümlerin suçlularındırlar, bu suçlar kitle katliamları ve korkunç cinsel suçları da kapsamaktadır.*” “*Osmanlı imparatorluğundaki halk kitleleri kurtuluş için İngilizleri beklemektedir.*” (McCarthy 2002: 472). Böylece muhtemelen Hıristiyanlar ve diğerleri, Türklere karşı yapılması plânlanan savaşa hazırlanmıştır. Birkaç yıl sonra dünyanın dört bir tarafından toplanan insanlar, zalim ve ahlâksız olarak tanıdıkları Türkleri yok etmek için Çanakkale'ye geleceklerdir. Mehmet Âkif, *Âsım*'da bu insanların, farklı milletlere mensup olduklarını veciz bir şekilde dile getirmiştir.

Eser tenkidi ile ilgili olarak yazılan Türkçe eserler hem nicelik hem de nitelik bakımından yetersizdirler. Ferit Kam'ın *Âsâr-ı Edebiyye Tetkîkâtı* adıyla 1915-16'lı yıllarda ders notu olarak yayımladığı eseri, konuyla ilgili ilk denemelerdendir. Ferit Kam bu eserinde tecrübelerine ve akliselimine dayanarak edebî bir eser incelemesinde dikkat edilecek bazı hususları dile getirmiştir. Ali Nihat Tarlan ise metin şerhi, metin tamiri, mukayeseli edebiyat çalışmaları yapmıştır. Bizde eser tenkidi ile ilgili ilk ciddi bilgileri veren araştırmacı Zeki Velidi Togan'dır. Onun verdiği bilgiler hâlâ tazeliğini korumaktadır, yani bu konuda orijinal eserler hâlâ üretilmemiştir. Ferit Kam'ın (2003: 27), Batı edebiyatında eser incelemesiyle ilgili yazılmış olan eserleri dikkate almamasına, hatta söz konusu eserlerin bize örnek olamayacağını iddia etmesine rağmen, Togan, Batılı kaynaklarda yer alan bilgileri, kendi tecrübe ve feraseti ile birleştirerek ilmî bir şekilde sunmasını bilmiştir. Konunun sunumunda Batılı kaynaklara bağımlı kalmayı tercih eden Togan, tenkitle ilgili kullandığı terimlerin Almancalarını da vermeyi ihmal

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

etmemiştir. Togan'ın yararlandığı ve ismini zikrettiği Batılı âlimler arasında R. Munra, C. Brockelmann, J.H. Mordtmann, W. Barthold, Jul Ficker, W. Bauer, A. Gercke, M. Hartmann, V. Minorsky gibi önemli isimler vardır. Togan'ın *Tarihte Usûl* adlı eserinde verdiği birçok önemli bilgi, Mübahat Kütükoğlu ve Tuncer Baykara gibi araştırmacılar tarafından genişletilerek sunulmuştur.

Mübahat Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl* adlı eserinde “Kaynakların Tenkidi” başlığı altında dış ve iç tenkide yer verir. Dış tenkidi üç ana başlık altında inceler. Birincisi “Eserin Tanıtıcı Unsurlarının Tesbiti”dir. Bunun altında “eserin adı, yazarı ve telif tarihinin tesbiti”, “eserin müstensihisi ve istinsah tarihinin tesbiti”, “isim ve tarih bulunmayan eserlerin yazılış tarihinin tesbiti”, “eserin yazıldığı yerin tesbiti” gibi alt başlıklar vardır. Dış tenkidin ikinci basamağı “Kaynak tahlili”dir. Bu kısımda hem eserdeki bilgilerin kaynakları araştırılmalı hem de eserin en iyi veya güvenilir nüshasının tespit edilmesi gerekmektedir. Dış tenkidin bir çeşidi de “belgelerin tenkidi (diplomatik tenkit)”tir. Bu tenkit tarzında, belgelerin hakiki olup olmadıkları, “belgenin tarihi ve muamelesinin tekemmülü”, “belgenin ait olduğu büronun tesbiti” gibi hususlar incelenir (Kütükoğlu 1990: 33-39). Dış tenkitten sonra iç tenkit gelir. İç tenkidin iki aşaması vardır. Birincisi müellif tenkidi (müellifin hayatı ve şahsiyeti hakkında bilgi toplanır), ikincisi “olayların tenkidi”dir bu kısımda eserde yer alan bilgilerin doğru olup olmadıkları araştırılır. Eserde yer alan alıntı, yalan ve abartılmış bilgiler tespit edilmeye çalışılır. Bu çalışmalardan sonra, eserin değeri ve orijinalliği hakkında bir hüküm verilir (Kütükoğlu 1990: 39-40).

Tuncer Baykara *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu* adlı eserinin “Kaynakların=Edinilen Bilgilerin Tenkidi=Eleştirisi” başlıklı bölümünde tenkidi üçe ayırır: Dış Tenkid=Kaynak tenkidi; İç Tenkid=Müellif Tenkidi; Tenkidli Metin Neşri. (Baykara 1999: 74). Baykara'ya göre dış tenkidin üç görevi vardır. Birincisi eldeki bilgi ve belgenin sahte olup olmadığının araştırılmasıdır. Bu, fizikî unsurlarla, diplomatik unsurlarla ve içeriğin incelenmesi ile yapılabilir. Baykara, iç tenkidi de üç başlık altında inceler. Bunlar diplomatik tenkit, müellifin tenkidi ve muhtevanın tenkididir. Eldeki belgenin boyutlarının, yazı türünün ve diğer fiziki özelliklerinin incelenmesi diplomatik tenkittir. Diplomatik tenkitle Ermeniler lehine yazılan bazı belgelerin sahte oldukları ortaya çıkarılmıştır. Muhteva incelemesinde dikkate edilmesi gereken hususlardan birisi eldeki metinde yer alan kelimelerdir. Zira bazı kelimelerin dilimize giriş dönemleri bellidir. Dış tenkidin ikinci görevi “eserin (eşyanın veya daha çok kitabın) kimliğinin tespiti”dir (Baykara 1999: 78). Bunlar eserin adı, yazarın adı, eserin nerede ne zaman kaleme alındığı gibi hususlardır. Üçüncü

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

aşama ise “eser, kitap veya belgenin özgün olup olmadığının tesbiti”dir. Eserin özgünlüğü, yazarının başka eserlerden ne ölçüde yararlandığının belirlenmesiyle ortaya çıkarılabilir (Baykara 1999: 80). Baykara, iç tenkidi de üç başlık altında inceler. Bunlar diplomatik tenkit, müellifin tenkidi ve muhtevanın tenkididir (Baykara 1999: 82-83).

İç ve dış tenkit konusunda bazı eserlerde verilen bilgilerde bir karmaşa veya uyumsuzluk göze çarpmaktadır. Yalnız bu uyumsuzluklar, yazarların kendilerine ait değil, onların kullandıkları kaynaklara aittir. Bu uyumsuzluğu, *Tarih Tenkidinin Unsurları* adlı eserin müellifi Halkın’a söyletmemiz daha doğru olur. Halkın şöyle der: “*Bilhassa ortaçağ tarihinden gelen uygulamalardan ilhamını alan klâsik el kitapları, tenkit işlemlerini birbirini takip eden iki gruba ayırırlar: Dış tenkit ve iç tenkit. Dış tenkit veya gerçeklilik (authenticite) tenkidi, vesikaların nereden çıktığını ve dış (extrinseque) değerini inceler, onları kabul eder veya reddeder. İç tenkid veya inandırıcılık (credibilite) tenkidi, aynı vesikaların iç (intrinseque) değerini takdir eder ve metnin tam olarak anlaşılmasını sağlar. Bu tasnif ananevî olduğu kadar sun’îdir de. Dış tenkit ve iç tenkit, birbirinden ancak bir mantık esprisi gayretiyle ayrılmıştır. Onların gerçekten ayrılabilceğini düşünmek bir hata olur.*” (Halkın 1989: 23-24).

Bir eserin sahte olup olmadığının sorgulanması aşamasında, Togan’ın belirlediği şu sorular dikkate alınmalıdır: 1. ‘Eser, “dil, yazı, üslup, terkip ve tasnif” bakımından, aynı dönemde yazılmış ve hakikiliğinden şüphe edilmeyen diğer eserlerle uyum içinde midir? 2. Eserin içeriği, hakikiliğinde şüphe olmayan diğer eserlerle uyum içinde mi? 3. Eserin yazı, dil, üslup ve içeriği, yazıldığı iddia edildiği dönem ve “muhitin karakterine ve medenî tekâmül seviyesine” uygunluk arz ediyor mu? 4. Eserde “sunîlik ve uydurmalık” izleri var mı, diğer eserlerden yapılmış intihaller var mı, bu intihallere ilâveler yapılmış mı, çalıntı bilgiler değiştirilmiş mi, yazıldığı dönemin olaylarına, sosyal hayatına, örf ve adetlerine ters düşen ifadeler var mı’, “eserin sahteliğini örtmek için alınmış olan mübalâğalı ihtiyat tedbirleri yok mu?” (Togan 1985: 80-81).

Sonuç olarak, Türk ilim adamı, eski Türk toplumu ile ilgili olumsuz bakış açılarına malzeme sunan eserleri tenkit etmekle sorumludur. Eski eser kütüphanelerinin bir hazine olduğu doğrudur; ancak bu hazinedeki mücevherlerin bazılarının sahte olabileceğinden şüphe etmek Türk okuyucusunun en tabîi ve en asil hakkıdır. Özellikle 18. asırdan itibaren Türk kültürünü tanımak ve şekillendirmek için hayatlarını feda edencesine çalışan, iyi bir eğitim alan ve ilim adamı,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

subay, öğretmen, derviş, mürebbi vs. bir sıfatla Türklerin siyasî, içtimaî ve ailevî hayatını öğrenmeye ve çözmeye çalışan, onlarla ilgili arkaik kelimelere kadar her türlü folklorik bilgiyi derleyen insanların, bu hazinelere bıraktıkları sahte fakat göz alıcı cevherleri tespit etmek gerekmektedir. Zira Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si gibi herkesin bildiği bir esere bile uydurma bir cilt ilâve edilebilmiştir. Üstelik bu uydurma cilt, meşhur bazı âlimler tarafından saygıyla şerh edilmiştir. Mevlânâ ise kendi adına yapılan uydurmalarından ve uydurmacılardan "bîzâr" olduğunu söylemektedir. Eser tenkidi, hem ilmin hem de mazinin dilsiz insanların onurunu korumak için yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- BAYKARA, Tuncer (1999), *Tarih Araştırma ve Yazma Metodu*, Akademi Kitabevi, İzmir.
- BLOCH, Marc (1994), *Tarihin Savunusu Ya Da Tarihçilik Mesleği*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece, Ankara.
- BRAUDEL, F. (yty) "Akdeniz/Sonuç", Ali Boratav (der.) *Burke, Bloch, Febvre, Braudel, Mc Lennan, Ladurie, Vilar, Hobsbwm, Lefebvre, S. Jones, Tarih ve Tarihi: Annales Okulu İzinde*, Alan Yay., s. 102-108.
- BURKE, Peter (2001), *Bilginin Toplumsal Tarihi*, çev. Mete Tunçay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- CARR, Edward Hallett (1993), *Tarih Nedir*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul.
- COLLİNGWOOD, R. G. (1990), *Tarih Tasarımı*, çev. Kurtuluş Dinçer, Ara Yayıncılık, İstanbul.
- COŞKUN, Menderes. "Geç Dönem-Nesir.", *Türk Edebiyat Tarihi*, V, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay. (baskıda).
- FAROQHİ, Suraiya (2001), *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- FENDOĞLU, Tahsin (2002), "Amerika Birleşik Devletleri'nin Misyonerleri ve Osmanlı Devleti", *Türkler*, 13, 189-196
- GÖÇGÜN, Önder (1987), *Ziyâ Paşa*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İzmir.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib (1992), *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, Enderun, İstanbul.
- HALKIN, Leon-E. (1989), *Tarih Tenkidin Unsurları*, çev. Bahaeddin Yediyıldız, TTK, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*

-
- HAYDAROĞLU, İlknur (2002), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar”, *Türkler*, 13, 181-188.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. (1990), *Tarih Araştırmalarında Usûl*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- LAKATOS, İmre; Alan Musgrave (ed.) (1992), *Bilginin Gelişim ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*, çev. Hüsamettin Arslan, Paradigma, İstanbul.
- MCCARTHY, Justin (2003), “İngiliz Probogandası, Wellington Evi ve Türkler”, *Türkler*, 13, 469-481.
- ÖZÇELİK, İsmail (1996), *Tarih Öğretiminde Yöntem ve Teknikler*, Gazi Büro Kitabevi, Özkan Matbaacılık, Ankara.
- ÖZTÜRK, Mustafa (1999), *Tarih Felsefesi*, Elazığ.
- ŞİŞMAN, Adnan (2002), “Misyonerlik ve Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler”, *Türkler*, 13: 173-180.
- TURAN, Kemal (2002), “Başlangıçtan Günümüze Türk-Alman Eğitim İlişkileri”, *Türkler*, 13, 190-197.
- TOGAN, A. Zeki Velidî (1985), *Tarihte Usûl*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- TURNER, Bryan S. (1994), *Orientalism, Postmodernism and Globalism*, Routledge, London and New York.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/2 Winter 2009*